

ROBERT PUURI TEGEVUS ASERBAIDŽAANIS

Kersti Kivirüüt

Seminaritöö

Juhendaja: Eero Medijainen

16. mai 2007

Tartu Ülikooli ajaloo osakonna lähiajaloo õppetool

Tartu

2007

Sissejuhatus

1861. a. talurahvareformide järel hoogustunud ümberasustusliikumise käigus suundus Balti kubermangudest Tsaari-Venemaa impeeriumi avarustesse kümneid tuhandeid eestlasi. Eestlaste asundusi loodi Peipsi tagustest aladelt Kaug-Idani välja. Populaarseimad ümberasujate sihtpunktid olid Siberi, Krimmi ja Kuubanimaa mustmullaalad, kuna uut õnnerikast elu loodeti saavutada traditsioonilise tegevusala, põllumajanduse, läbi. Ent oli mitmeid julgeid ümberasujaid, kes lootsid edu saavutada äritegevuses väljaspool Balti kubermange. Ahvatlevaid võimalusi pakkusid selleks Kaspia mere naftavarud ning järjest suurenev nõudlus „musta kulla” järele. 1806. aastal lõplikult Vene impeeriumiga ühendatud Bakuu linnast kujunes Euroopa ärimeeste jaoks Kaspia mere naftavarude eksploateerimise sõlmpunkt. Samuti Eesti- ja Liivimaa päritolu ärimeeste kapital jõudis Bakuu naftaturule, sealhulgas ka käesoleva uurimuse nimikangelase, Robert Puuri, oma. Õigluse huvides võiks veel lisada, et eesti ärimehed suutsid lisaks edule naftaäris olla konkurentsivõimelised ka veinikaupmeeste ja juustuvabrikantidena.

Robert Puuri panus Eesti ajalukku Bakuu Eesti Seltsi ühe aktiivsema liikmena ning Eesti Vabariigi konsulina Aserbaidžaanis aastatel 1920–1923. Konsuliks olemise aeg oli küll lühike, ent äärmiselt sündmusterohke periood: 2. veebruaril 1920 sõlmitud Eesti-Vene rahulepingu punkt nelja järgi said Nõukogude Venemaa territooriumil elavad eestlased õiguse opteeruda eesti kodakondseteks. Kuigi Eesti Vabariigil Aserbaidžaaniga vastavaid kokkuleppeid polnud, käivitus opteerumisprotsess ka siinsete eestlaste seas, sest bolševistlik võrdsustamispoliitika rakendus Aserbaidžaanis sama jõuliselt kui Venemaa aladel. Eesti Riigiarhiivi fondis nr. 1600 sisalduvatest säilikutest ilmneb, et peamised kohustused R. Puuril konsuliametis olidki seotud opteerimisküsimustega ning seda alates rutiinsest paberitööst kuni riiklike tasemel protestiavaldusteni välja. Viimane äärmuslik võte läks käiku eelkõige jõukama Bakuu eestlaskonna omandi kaitseks, aga ka reaktsioonina eestlaste ebaseaduslikele arreteerimistele. Tunduvalt mažoorsemate toonidega võib aga kirjeldada R. Puuri tegevust Bakuu Eesti Seltsis: Aserbaidžaanis Riiklikus Ajarhiivis fondides 46, 283 ja 611 säilitatavate dokumentide põhjal on võimalik portreerida R. Puuri kui võimekat ärimeest, kel jätkus entusiasmi ja annet ka kultuurialase tegevuse jaoks.

Käesolev uurimistöö annabki ülevaate Robert Puuri tegevusest Bakuu Eesti Seltsi esimehena ning Eesti Vabariigi diplomaatilise esindajana Aserbaidžaanis.

1. Robert Puuri tegevus Bakuu Eesti Seltsi juhina

Robert Puur asus elama Bakuusse 1905. aastal. Üsna varsti sai temast tunnustatud ja hinnatud ärijuht mitmes suuremas naftatööstusettevõttes. Alates 1916 sai R. Puurist 75% osalusega aktsiakapitalis naftatööstusettevõtte „Šubanneft” kaasomanik. Paraku sai R. Puur oma ettevõttest rõõmu tunda vaid üürikest aega — taluda tuli I maailmasõjast ning sellele järgneva kodusõjast tingitud katsumusi, alates transpordiprobleemidest kuni poliitilistest pingetest tulenevate tõrgeteni välja. Lõpliku hävitava hoobi aga andis R. Puuri äritegevusele bolševistlik „töölise-talupoegade võim” — nagu kõiki suuremaid ettevõtteid tabas ka „Šubannefti” riigistamine.

Samal ajal kui äritegevuses järgnes üks tagasilöökk teisele, kogus R. Puur üha enam tunnustust Bakuu eestlaskonna esindajana. 8. aprillil 1910. aastal kinnitati Bakuu linnavalitsuses Bakuu Eesti Seltsi põhikiri. Ligi kaks kuud hiljem — 30. mail 1910 kogunes rühm ettevõtlikke Eesti- ja Liivimaalt pärit eestlastest ümberasujaid ärimees Karl Selleri korterisse aadressiga Miljutinski 14, et luua organisatsioon nimega Bakuu Eesti Selts. Põhikirjajärgselt oli seltsi tegevus suunatud Bakuus ning selle lähiümbruskonnas elavate eestlaste kultuuriliste, moraalsete ning majanduslike vajaduste rahuldamisele. Allikatest ei ilmne, kas R. Puur oli seltsi asutajaliige, igatahes avakoosolekul teda seltsi juhatusse ei valitud Ent juba 9. jaanuaril 1911. aastal toimunud seltsi koosolekul määrati R. Puur 20 poolt- ja 11 vastuhäälega esimehe Karl Selleri abiks. Samal koosolekul valiti R. Puur ka pidude ja näitemängude komisjoni liikmeks. Talle usaldatud kohustusi täitis Robert Puur ennastsalgava pühendumusega. Tema eestvedamisel korraldati üha sagedamini seltsiliikmetele perekondlikke õhtuid, mida ilmentati muusikaliste ja kirjanduslike eeskavade ja näitemängudega. Ka Robert Puur ise oli agar näitemängudes osaleja. Näiteks 26. märtsil 1916. aastal peetud pereõhtul etendatud kolmevaatuselises draamas „Pärast elutormi” mängis ta peaosalist — majakate haldajat Eduard Tamme. Aasta varem, 25. jaanuaril 1915 koosolekul, oli R. Puur valitud 31 poolthäälega seltsi esimeheks. Selles ametipostis tuli Robert Puuril suhelda ka Bakuu linnavõimudega, mis ei olnud sugugi kergekäeliselt võetav kohustus.

Kuigi 18. oktoobril 1905 Nikolai II poolt allkirjastatud manifest lubas laialdasi kodanikuvabadusi, siis 4. märtsil 1906 Tsarskoje Selost väljastatud „Ukaas ühingute ja liitude ajutistest eeskirjadest” sisaldas terve rea piiranguid, mis seadis manifestiga väljakuulutatud isikuvabadused tsaarivõimu kontrolli alla. Ka Bakuu Eesti Selts pidi regulaarselt linnavõimudele oma tegevusest aru

andma. Mõistetavalt juhtus selle rutiinse tegevuse käigus ka sekeldusi ning arusaamatusi. 5. märtsil 1916 sai Robert Puur Bakuu linnavalitsusest kurja kirja, kus nõuti selgitust 12. märtsi pereõhtu programmile lisatud võõrkeelse dokumendi kohta. Võõrkeelne dokument oli aga ülalmainitud etenduse „Pärast elutorni” käsikiri, mida R. Puur ei pidanud tarvilikuks linnavõimudele esitamiseks tõlkida. Nüüd aga nõudis linnavalitsus „dokumendi” vene keelde tõlkimist ning selle esitamist kahes eksemplaris. Etenduse käsikirja siiski tõlkima ei hakatud. 15. märtsil saatis R. Puur linnavalitsusse venekeelse ümberjutustuse etendusest ja kolm käsikirja eksemplari eestikeelse versiooniga, millel oli notariaalne kinnitus tsensuuri läbimise kohta. Tundub, et see rahuldab Bakuu linnavalitsust, sest pereõhtu siiski toimus. Ehkki küll planeeritud 12. märtsi asemel 26. märtsil. R. Puuri esimeheks oleku ajal kimbutas seltsi ka ruumideprobleem, sest Miljutinski 14 toad oldi sunnitud juba poolteist aastat pärast seltsi avakoosolekut üles ütlema. Ent ka siin suutis Robert Puur rakendada oma administraatoriandeid — Bakuu eestlaste seltsitegevus kulges hoogsalt edasi põhiliselt Läti seltsi ruumides, samuti Sokolovi tantsukursuste saalis, põgusalt oldi ka Armeenia seltsi kostilised.

2. Robert Puuri tegevus Eesti Vabariigi esindajana Aserbaidžaanis

1917. aasta märtsis, mil Ajutine Valitsus andis välja määruse Eesti- ja Liivimaa põhjaosa ühendada etnilisel alusel üheks kubermanguks, leidis politiseeritud mõtlemine jõulise eneseväljenduse eestlaste asundustes kogu endise Tsaari-Venemaa alal. Etnilisest ühtlustundest kannustatuna kogunesid Kaukaasia ja Krimmi eesti asunduste esindajad 21. mail 1917. aastal Kuubani maale rajatud Livoonia eestlaste asundusse, et viia läbi kõrgeid rahvuslikke ideaale teeniv kongress. Kuna ühekorraga kõiki asunduste tulevikku puudutavaid küsimusi läbi lahata ei jõutud, korraldati sarnase meelsusega kongresse veelgi. Et kongressil vastuvõetud otsused pelgalt deklaratiivseteks ei jääks loodi Bakuu Eesti Seltsi juurde spetsiaalne viieliikmeline komisjon, mis analüüsis ja lahendas kongresside otsuste täideviimist takistavaid kohalikke probleeme. Keeruline poliitiline olukord teadvustas üha enam vajadust luua organisatsioon, mis omaks voli Aserbaidžaanis elavate eestlaste õiguste kaitsmisel. 1919. aasta lõpul loodigi viieliikmeline Eesti Rahva Nõukogu, mille esimeheks valiti Robert Puur. Eesti Rahva Nõukogu esimehena oli R. Puuril õigus astuda vajaduse korral välja Bakuu eestlaste asunduse liikmete õiguste kaitsjana. Seda õigust tunnustas ka Aserbaidžaanis valitsus.

30. juunil 1920, ligi viis kuud pärast Tartu rahulepingu sõlmimist, esitas Robert Puur Eesti Välisministeeriumile taotluse konsulivolituste saamiseks. Arvestades R. Puuri tausta, oli üsna ootuspärane, et Välisministeerium selle taotluse rahuldas. 11. novembril 1920 alustas konsulaat tööd sealsamas Miljutinski 14 ruumides, kus kümme aastat tagasi asutati Bakuu Eesti Selts. Ühtlasi lõpetas oma eksistentsi Bakuu Eesti Rahva Nõukogu. Seni kuni Aserbaidžaanis valitsus kinnitas R. Puuri konsuliks määramise formaalsusi, tutvus asjaosaline ise naaberriigi Gruusia olukorraga. Konsulaadi finantsilised ülalpidamisvõimalused olid ahtad — kõik ametnikud peale koristaja ja valvuri töötasid tasuta, saades palka toiduainetes.

Oma esimeses aruandes Välisministeeriumile 17. detsembril 1920 registri-numbriga 143 tõdes R. Puur, et kõik konsulaadi töö peale eestlaste registreerimise seisnes peaaegselt selles, et Eesti kodanike omandihuvisid kaitsta. Ka teised välisriikide esindused olid kimpus bolševike eraomandivaenulike aktsioonidega, mistõttu moodustasid kõik Bakuus asuvad välissaatkonnad oma kodanike õiguste kaitseks ühise nõukogu. Ent sellele vaatamata laekus R. Puuri töölauale päevast päeva uusi palveid, kus nõuti ühe või teise eestlase õiguste eest seismist. Eriti raske periood oli 8.–16. detsember 1920, mil linnavõimud teostasid ulatuslikku ekspropriatsiooni, millega käisid kaasas ka mas-

silised arreteerimised. Tänu R. Puuri aktiivsele tegutsemisele enamik eestlasi neil pingelistel päevadel kahju ei kannatanud, mida aga paraku ei saanud öelda Gruusia ja Pärsia alamate kohta. Samuti sattus Leedu konsul neil päevil läbiotsimise alla. Paraku esines ka juhtumeid, kus R. Puuri protestiavaldused jäid hüüdjaks hääleks kõrbes. 21. jaanuaril 1921. aastal väljastatud korraldusega arreteeriti tagasiteel Suhhumist viis eestlast, kes saadeti aastaks Stavropoli koonduslaagrisse ilma amnestia võimaluseta. Süüdistati neid opteerumises Eesti kodakondsusesse, Gruusiasse põgenemises ning valgete vabatahtlike armee abistamises. Lisaks ei andnud tulu korduvad nõuded eestlastest suurettevõtjate sundvõõrandatud vara kompenseerimiseks.

Pärast tormilist 1920. aasta detsembrit järgnes siiski rahulikum periood, mil R. Puur sai keskenduda võimalike kaubanduskontaktide loomisele Eesti ja Aserbaidžaanis vahel. Seda enam, et käivitunud oli uus majanduspoliitika — NEP, mille raames ergutati väikeettevõtlust ja kaubandust. Samal ajal ootas ladudesse kogunenud vana kaubatagavara turustamist. Peamiseks takistuseks kaubavahetuse edendamisele oli tõik, et Eesti Vabariik ja Aserbaidžaanis NSV polnud teineteist vastastikku *de jure* tunnustanud, ent see ei vähendanud Robert Puuri entusiasmi. Olukorda ei ilustanud ka Aserbaidžaanis raske majanduslik seis 1921. aastal. Uusi naftakaevusid ei puuritud ja vanad kaevud olid rõhuvas enamuses rikki läinud. Töölised põgenesid ning materjali tööstuse alalhoidmiseks polnud. R. Puuri hinnangul oli 1921 seisuga Aserbaidžaanis naftatööstus täielikus hävimisohus. Samuti oli sõjategevus laastanud puuviljalistandusi. Valitses üleüldine tööriistade puudus põllumajanduses, lisaks polnud inimesed ebakindla tuleviku tõttu motiveeritud tööd tegema. Väävlipulbri puuduse tõttu oli viinamarjasaak hävimisohus. Kõige elujõulisemaks majandusharuks Aserbaidžaanis 1921. aastal pidas R. Puur kalapüüki. Pikema perspektiivi kaubavahetuses nägi Puur Eestist Aserbaidžaanis eksporditavat raudteevaguneid, paberit, manufaktuuri tooteid, tuletikke, seepi, kilusid, tsementi, Lutheri tööstuse tooteid, jalanõusid, võid, juustu ja keemiatööstuse produkte. Aserbaidžaanis kaupadest arvas ta Eestis turgu olevat naftasaadustel, puuvillal, villal, toornahkadel, karakullil, vaipadel, kalamarjal, veinil ja konjakil. Kui esialgsed Eesti–Aserbaidžaanis kaubavahetuse ideekavand nägi ette transiitmaana Venemaad, siis pärast „Ankona” juhtumit pidas R. Puur turvalisemaks kaubateed Batumi kaudu. Juhtum ise järgmine: Novorossiiski sadamas maabus Itaalia aurik „Ankona”, et võtta peale Aserbaidžaanis pärit kaupa — kulda, kalliskive, vaipu, kalamarja jne. Vaatamata kehtivale lepingule, konfiskeerisid Novorossiiski linnavõimud kogu selle idamaise luksuse ja ostsid selle eest ise ära „Ankonal” olevad kaubaartiklid, mis olid ilmselt medikamendid

R. Puuri ettekannete ridade vahelt võib aimata ka aserbaidžaanide heitlusi põhjast tuleva ülemvõimu vastu astumisel. 25. aprillil 1921. aastal tehtud ettekandes tõdeb R. Puur, et viimasel ajal on märgata mõtete lahkuminekut Aserbaidžaanis riigiasutuste juhtkonna ja Moskva keskvalitsuse vahel. Peamiselt aserbaidžaanidest rahvakomissarid soovisid ajada oma rahvuslikku poliitikat ja mitte alluda Kominterni ülemjuhatajale. Rahvuslik poliitika väljendus eeskätt soovis kehtestada Aserbaidžaanis ametlikuks asjaajamiskeeleks aseri keele. Lisaks avaldati ketserlikke mõtteid hommikumaa valmisolematusest

kommunismi ehitamisel. Eriti teravaks kujunes olukord, kui Aserbaidžaan keeldus nõukogude keskvalitsusele Moskvast naftakontsessioone andmast. Ühtlasi lubati kasutusele võtta kõikmõeldavad survemeetmed, kui Moskva ei peaks Aserbaidžaan keeldumist aktsepteerima. R. Puur täheldas ka Türgi kemalistide järjest suurenevat mõju Aserbaidžaanis.

Kuid nii Aserbaidžaan NSV autonoomiapüüdlused kui ka R. Puuri pingutused Eesti–Aserbaidžaan kaubandussuhete loomisel nurjas Taga-Kaukaasia SFNL loomine. Märtsis 1922 pidas R. Puur läbirääkimisi Nariman Narimanova, saavutas viimase põhimõttelise heakskiidu kaubandussuhete arendamiseks, ent käivitunud oli juba Kaukaasia föderaliseerimisprotsess ja kaubanduslepingut juriidiliselt kinnitada ei õnnestunud. Taga-Kaukaasia SFNL moodustamisega taotles Nõukogude keskvalitsus vähimategi rahvuslike meeleolude summutamist Kaukaasias. Igasugune vihje föderatsioonile kuuluva liiduvabariigi autonoomiale oli poliitiliselt lubamatu, mistõttu Eesti konsulaat Bakuus oli silmatorkavalt tülikas nähtus ning tuli iga hinna eest likvideerida. 28. mail 1922. aastal Suhumis arreteeris Taga-Kaukaasia liiduvalitsuse esindus Tallinnasse aruandlust esindama mineva Robert Puuri, informeerimata sellest Eesti valitsust. Põhjenduseks toodi, et kuna Eesti pole Taga-Kaukaasia SFNL tunnustanud, siis ei ole Kaukaasiasse asja ka Eesti diplomaatilistel esindajatel. 14. juulil 1922. aastal, noodiga nr. 10940, tunnustaski Eesti Vabariik Taga-Kaukaasia föderatsioonile *de jure* ja kinnitas valmidust sõlmida leppeid Aserbaidžaan NSV-ga ja Taga-Kaukaasia föderatsiooniga. Ent Robert Puuri konsulikarjäär oli juba sama hästi kui lõppenud. Toetudes asjaolule, et Eesti Vabariik ei olnud tunnustanud Aserbaidžaan NSV-d, oli Moskvast juhitaval Taga-Kaukaasia marionettvalitsusel väga lihtne põhjendada Eesti konsulaadi likvideerimisvajadust. 24. augustil 1922 sai R. Puur Taga-Kaukaasia liidunõukogu volinikult Širvanilt kirja, kust nõuti selgitust, miks pole konsulaat oma tegevust lõpetanud ja R. Puur ise Bakuust lahkunud. Loomulikult R. Puur oma alatises võitlusvalmiduses ei asunud kohe kohvleid pakkima. 14. septembril vastas R. Puur Širvani nõudmisele küsimusega, kas 24. augusti kiri oli arusaamatus või tähendas see riiklike suhete täielikku lõhenemist. Lõplikult sulges konsulaat ukseid 1923. aasta kevadel. 14. märtsil 1923 kirjutas R. Puur: „Bakuust lahkudes andsin Eesti kodanike (kel on ametlikud passid) kaitse Pärsia peakonsulile üle. Ei tea siamaani, mis seisukoha on võtnud valitsus Bakuu konsulaadi suhtes ja minu peale antud ülesannete suhtes.”

Robert Puuri edasine saatus arhiivimaterjalides ei kajastu, mis annab võimaluse vabas vormis spekulatsioonideks. Kuni täpsemate andmete ilmsiks tulekuni võime loota, et R. Puur siiski jõudis sekeldusteta Eestisse.

Kokkuvõte

Aserbaidžaan on naftariik. Naftavarud on tänapäeval Aserbaidžaanis majanduskasvu põhialuseks. Ilham Aliyevi juhitud lubab ka nüüd Kaspia mere musta kulla varusid eksploateerida Ameerika ja Euroopa investoritel. Aserbaidžaanis poliitiline pale on suunatud läände — Baku välisilmes reedab vaid mõni üksik minaretitorn asjaolu, et tegemist on idamaise islamiriigiga. Eurooplased on Aserbaidžaanis teretunud nii investoritena kui ka turistidena. Balti mere idakaldal elavaid eurooplasi ühendab aseritega ka ühine nõukogude pärand: seni, kuni elab põlvkond, kes mõistab nõukogude riigijuhtide pihta käivaid anekdoote, teab nõukogude filmiklassikast pärit „paroole” jms., on suhete loomine inimlikul tasandil ehk lihtsam kui Robert Puuri kaasaegsete ajal.

R. Puuri kogemustepagasist on kaasa võtta palju õpetlikku idapoliitika sfääri alates turuanalüüsist kuni Venemaa „jaga ja valitse” poliitikani Kaukaasias.

Kasutatud materjalid

ERA RA f 1600

ARDTA f 283

ARDTA f 46